Fayziyeva Gulchexra Chorievna

Lakaeva Tamanno Temirovna

Surhondaryo viloyati Angor tumani 35-maktab o`qituvchilari

NUTQ USLUBLARI VA ULARNING TURLARI

Annotatsiya: Uslubiyat tilshunoslik fanining bir bo'limi bo'lib, nutq jarayonida til hodisalarining maqsadga, sharoitga va muhitga mos ravishda foydalanish qonuniyatlari bilan tanishtiradi. Uslubiyatda uslublar, til vositalarining nutqda qo'llanish yo'llari, fonetik, lug'aviy, frazeologik va grammatik birliklarning qo'llanish xususiyatlari o'rganiladi. Adabiy tilning ijtimoiy hayotdagi ma'lum bir sohada qo'llanadigan ko'rinishi adabiy til uslubi deyiladi. O'zbek adabiy tilida quyidagi asosiy nutq uslublari bor.

Kalit so'zlar: Adabiy til, fonetik, lug'aviy, frazeologik.

1. So'zlashuv uslubi

Keng qo'llanadigan uslublardan biri so'zlashuv uslubidir. Bu uslubda ko'pincha adabiy til me'yorlariga rioya qilinadi. So'zlashuv uslubidagi nutq ko'pincha dialogik shaklda bo'ladi. Ikki yoki undan ortiq shaxsning luqmasi dan tuzilgan nutq dialogik nutq deyiladi.

So'zlashuv uslubida ko'pincha turli uslubiy bo'yoqli so'zlar, grammatik vositalar, tovushlarning tushib qolishi, orttirilishi mumkin: Obbo, hamma ishni do'ndiribsiz-da. Mazza qildik. Ketaqo-o-ol!

So'zlashuv uslubida gapdagi so'zlar tartibi ancha erkin bo'ladi. Ko'proq sodda gaplar, to'liqsiz gaplar, undalmali gaplardan foydalaniladi. Oilada, ko'cha – ko'yda kishilarning fikr almashish jarayonoda qo'llanadigan nutq uslubi so'zlashuv uslubi deyiladi. So'zlashuv uslubiy adabiy va oddiy so'zlashuv uslublarini o'z ichiga oladi. Adabiy til me'yorlariga qat'iy amal qilingan so'zlashuv uslubi adabiy so'zlashuv

uslubi, bunday xususiyatga ega bo‘lmagan so‘zlashuv uslubi esa oddiy so‘zlashuv uslubidir. So‘zlashuv uslubining har ikki turi ko‘pincha dialog shaklida ro‘yobga chiqadi. Bu uslubda so‘zlar odatda kinoya, piching, qochirmalarga boy bo‘ladi. So‘zlashuv uslubining yana bir o‘ziga xos xususiyati erkinligidir. Jumlalar qisqa va ta’sirli bo‘lib, ko‘pincha so‘z – daplar, to‘liqsiz gaplar, maqol va matallar hamda iboralardan keng foydalaniladi. Umumxalq tili ma’lum bir xalqning so‘zlashuv tilidir. Adabiy til esa ma’lum bir til qoidalari asosida tuzilgan, ishlangan, sayqal berilgan tildir. Umumxalq tili kengroq hajmda bo‘lib, u sheva va lahjalar, kasb-hunarga oid so‘zlar, atamalar, jargonlar, ma’lum toifa (biror ijtimoiy guruh) ga oid so‘zlarni ham o‘z ichiga oladi. Bu xil tilda nutq erkin bo‘lib, til qoidalariga asoslanilmaydi.

Faqat muayyan bir hududga xos ayrim belgilarni o‘zida namoyon qilgan til shakli sheva hisoblanadi. Bir qancha shevalar yig‘indisi lahja deyiladi. Sheva va lahjalar ma’lum bir hududda yashovchi aholining mahalliy so‘zlashuv tilidir (masalan, Toshkent shevasi, Farg‘ona shevasi kabi).

2. Ilmiy uslub

Fan-texnikaning turli tarmoqlariga doir ilmiy asarlar, darsliklar ilmiy uslubda yoziladi. Ilmiy uslub aniq ma'lumotlar asosida chiqarilgan ilmiy xulosalar (qoidalar, ta'riflar)ga boy bo’lishi bilan boshqa uslublardan farq qiladi: Yomg’ir - suyuq tomchi holidagi atmosfera yog’ini. Tomchining diametri 0,5-0,6 mm bo’ladi.

Ilmiy uslubda har bir fanning o’ziga xos ilmiy atamalaridan foydalaniladi, bu uslubda so’zlar o’z ma'nosida qo’llanadi, qoida yoki ta'rifning mazmunini ochishga xizmat qiladigan ajratilgan bo’laklar, kirish so’zlar, kirish birikmalar, shuningdek, qo’shma gaplardan ko’proq foydalaniladi.

3. Rasmiy-idoraviy uslub

Davlat idoralari tomonidan chiqariladigan qarorlar, qonunlar, nizomlar, xalqaro hujjatlar rasmiy-idoraviy uslubda yoziladi. Ariza, tilxat, ma'lumotnoma, chaqiruv qog'ozi, taklifnoma, shartnoma, tarjimai hol, e'lon, tavsifnoma, dalolatnoma, hisobot kabilar ham shu uslubda yoziladi. Bunday uslubdagi hujjatlar qisqa, aniq, barcha uchun tushunarli qilib tuziladi. Bu uslubning asosiy belgisi: jumlalarning bir qolipda, bir xil shaklda bo'lishi. Bu uslubda ham so'zlar o'z ma'nosida qo'llanadi, ko'pchilikka ma'lum bo'lgan ayrim qisqartma so'zlar ishlatiladi, har bir sohaning o'ziga xos atamalaridan foydalaniladi. Rasmiy-idoraviy uslubda ko'pincha darak gaplardan, qaror, buyruq, ko'rsatma kabilarda esa buyruq gaplardan ham foydalaniladi. Bu uslubda gap bo'laklarining odatdagi tartibda bo'lishiga rioya qilinadi: O'z lavozimini suiiste'mol qilganligi uchun M.Ahmedovga hayfsan e'lon qilinsin.

4. Ommabop (publitsistik) uslub

Tashviqot-targ'ibot ishlarni olib borishda qo'llanadigan uslub, ya'ni matbuot uslubi ommabop uslub hisoblanadi. Bu uslubda ijtimoiy-siyosiy so'zlar ko'p qo'llanadi. Nutq ta'sirchan bo'lishi uchun ta'sirchan so'z va birikmalardan, maqol va hikmatli so'zlardan ham foydalaniladi. Bunday uslubda gap bo'laklari odatdagi tartibda bo'ladi, kesimlar buyruq va xabar maylidagi fe'llar bilan ifodalanadi, darak, his-hayajon va ritorik so'roq gaplardan, yoyiq undalmalardan, takroriy so'z va birikmalardan unumli foydalaniladi: Azamat paxtakorlarimiz mo'l hosil etishtirish uchun fidokorona mehnat qilishyapti.

5. Badiiy uslub

Badiiy asarlar (nazm, nasr va dramatik asarlar) badiiy uslubda bo'ladi. Badiiy asar kishiga ma'lumot berish bilan birga, timsollar (obrazlar) vositasida estetik ta'sir ham ko'rsatadi: O'lkamizda fasllar kelinchagi bo'lmish bahor o'z sepini yoymoqda. Badiiy

uslubda qahramonlar nutqida oddiy nutq so’zlari, sheva, vulgarizmlardan ham foydalaniladi.

Badiiy asarlar uslubi aralash uslub hisoblanadi. Unda so’zlashuv uslubiga, kitobiy uslublarga xos o’rinlar ham uchraydi.

Og’zaki nutq turlari

Siyosiy-ijtimoiy nutq:

1. Siyosiy-ijtimoiy va siyosiy iqtisodiy mavzudagi nutq.

2. Sessiya, konferenciyadagi nutq.

3. Siyosiy sharh.

4. Harbiy vatanparvarlik nutqi.

5. Miting nutqi.

6. Rasmiy-diplomatik nutq.

7. Ilmiy-ommabop nutq.

2. Akademik nutq:

1. O'quv yurtlari ma'ruzalari.

2. Ilmiy nutq (ma'ruzalar).

3. Ilmiy sharh.

4. Ilmiy axborot.

3. Sud nutqi:

1. Qoralovchi (prokuror) nutqi.

2. Jamoatchi-qoralovchi nutqi.

3. Oqlovchi (advokat) nutqi.

4. Jamoatchi oqlovchi nutqi.

5. O'z-o'zini himoya qilish nutqi.

4. Ijtimoiy-maishiy nutq:

1. Madhiya (yubiley yoki maqtov nutqi).

2. Ta'ziya (motam nutqi).

3. Tabrik nutqi (tost).

5. Diniy nutq:

1. Hutba.

2.Va'z.

Uslubiy xoslangan va uslubiy betaraf so‘zlar

Adabiy tilning ijtimoiy hayotdagi ma’lum soha doirasiga, ma’lum nutqiy vaziyatga xoslangan ko‘rinishi nutq uslubi hisoblanadi. So‘zlar ma’lun nutq uslubiga xoslanish – xoslanmaslik belgisiga ko‘ra uslubiy xoslangan va uslubiy betaraf so‘zlarga bo‘linadi. Ayrim nutq uslubi doirasidagina qo‘llanadigan so‘zlar uslubiy xoslangan so‘zlar, bunday xususiyatga ega bo‘lmagan so‘zlar uslubiy xoslanmagan yoki betaraf so‘zlar deyiladi.

Tovush, urg‘u, bo‘g‘in, undalma, morfema, omonim, sinonim, uslubiyat kabi qator so‘zlar uslubiy xoslangan so‘zlardir. Chunki bu so‘zlar asosan tilshunoslik fani doirasida qo‘llaniladi.

Osmon, xalq, bayram, o‘quvchi, dars, tushlik, salomatlik, odam kabi so‘zlar barcha nutq uslublari doirasida birdek qo‘llanish imkoniga egaligi sababli uslubiy betaraf so‘zlar qatoriga kiradi. Ya’ni, so’zlashuv uslubida ham, kitobiy uslubda ham ishlatiladigan so’zlar uslubiy betaraf so’zlar hisoblanadi: suv, tog’, bola, xat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Усмонова М., Алаудинова Д. Р. ЯЗЫК ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРОФИЛАКТИКИ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 7. – С. 161-165.
2. Эргашев Х. Ч. РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ ПО СОСЕДСТВУ, ПРИВЛЕКАЯ ИННОВАЦИИ И ЦИФРОВИЗАЦИЮ В МАЛЫЙ БИЗНЕС И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО (В СЛУЧАЕ СУРХАНДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ) //Экономика и социум. – 2023. – №. 1-1 (104). – С. 507-510.
3. Эргашев Х. Ч. РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ ПО СОСЕДСТВУ, ПРИВЛЕКАЯ ИННОВАЦИИ И ЦИФРОВИЗАЦИЮ В МАЛЫЙ БИЗНЕС И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО (В СЛУЧАЕ СУРХАНДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ) //Экономика и социум. – 2023. – №. 1-1 (104). – С. 507-510.
4. Усмонова М., Алаудинова Д. Р. ЯЗЫК ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРОФИЛАКТИКИ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 7. – С. 161-165.
5. Усмонова М., Алаудинова Д. Р. ЯЗЫК ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРОФИЛАКТИКИ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 7. – С. 161-165.

6. Усмонова М., Алаудинова Д. Р. ЯЗЫК ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРОФИЛАКТИКИ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 7. – С. 161-165.
7. Эргашев Х. Ч. РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ ПО СОСЕДСТВУ, ПРИВЛЕКАЯ ИННОВАЦИИ И ЦИФРОВИЗАЦИЮ В МАЛЫЙ БИЗНЕС И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО (В СЛУЧАЕ СУРХАНДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ) //Экономика и социум. – 2023. – №. 1-1 (104). – С. 507-510.

WORDLY KNOWLEDGE